

Próteusz arcképe

(JEGYZETEK POMOGÁTS BÉLA DÉRY-MONOGRÁFIÁJÁRÓL)

Legtömöbben talán Lukács György jellemezte Déry Tibor írói alkatát, amikor nem a csalhatatlan válaszadók, hanem az örök kérdezők közé sorolta, a század minden problémájára, az ember történelmi sorsának minden veszélyére rákérdező bátorságban jelölve meg műveinek korszakos értékét. S mert a kérdező író valójában a kérdező valóság tolmácsa, életműve éppúgy nem ismeri a lezártaságot, mint a folyton új kérdések jövője felé táguló valóság; Déry pályáján a betetőző, az összefoglaló eredmények mellett mindig ott a kísérletezés, az új formákat és új valóságvonatkozásokat kereső szellemi nyugtalanság. Akárcsak az élet, melynek tolmácsául szegődött, semmihez sem hű, csak önmagához; Pomogáts találó hasonlatával élve, „próteuszi alkat”, aki „önmagát és mondanivalójának formáját keresve, többféle alakot ölt; irányokat cserél, hűtlen lesz művészi elveihez, közéleti szövetségeseihez, hogy betölthesse személyiségének törvényeit”. Ez a mindig önmaga cáfolatával teljesedő írói pálya amúgy sem könnyíti meg monográfusa dolgát, ráadásul az életműben elénk szokasodó „Déry-problémák” mellett létezik az irodalomtörténet „Déry-problémája” is. Prózája ugyanis éppúgy a magyar epika „magányos” jelensége, mint a Krúdyé; a kísérletező író egyben felfedező is, aki regényeivel a magyar próza egy-egy, addig szunnyadó lehetőségét váltja valóra, éppen ezért esztétikai minősítésük elkerülhetetlen állásfoglalás és próza fejlődéstörténetének, értékelveinek és -rendjének meghatározó kérdéseiben.

Pomogáts Béla könyve az elsőket, a „Déry-problémákat” vizsgálja, a „próteuszi alkat” belső fejlődéstörténetét, ügyelve benne a szüntelen újulást és újítást csakugyan alkattá szilárdító állandóra, az elvre, amelyhez a hűség igazolja az író sorozatos „hűtlenségeit”. Ezt találja meg jó érzékkel Déry műveinek ikereszményében, a szabadság és az emberi teljesség keresésében, illetve abban az érzékenységekben, amellyel Déry ez elvont eszmények megvalósulásának konkrét történelmi feltételeit és lehetőségeit ábrázolja. Az író történelemlátásának — s az említett „emberi lényeg”-hez való viszonyulásának — a módosulásaival hozva összefüggésbe az írói hangnem, a műfaj és a stílus változásait: a lázadás érzelmével a pályaindító avantgarde vonzásokat, a munkásmozgalomban megtalált történelmi cselekvéssel, a marxizmusban fellelt „válaszadó” filozófiával a következő „nagyrealista” műveket, végül az „emberi lényeg” jövőbeli sorsára vonatkozó kétellyel, kiábrándulással az utolsó művek elidegenedés- és tagadásmitozását. Érvétele a művektől indul, következtetései a művekhez térnek vissza; mindaz, ami az író ért külső hatás, a műveket meghatározó életrajzi, történelmi és irodalomtörténeti erőter, tömör összefoglalásokba préselődik, inkább a szerző fölényes jártasságát, mint kutató eredetiségét bizonyítva. Eredetisége a műelemző szempontok megválasztásában, az elemzések gondolatmenetében lelhető fel; a művek értelmezése az a terület, amelyen Pomogáts könyve a Déry-kritikát gazdagítja. Különösen az írói szemléletet, a művek ember- és valóságábrázolásának bölcséleti hátterét bontja ki árnyaltan, s bizonyítja szerkezet- és stílusmeghatározó szerepét. Az egymástól elkülönülő műelemzések éppen az írói szemlélet egy-egy új árnyalatának vagy éppen fordulatának a bemutatásával kapcsolódnak egymáshoz, a leíró-elemző módszer statikusságát a belső fejlődés dinamikus érzékeltetésével kapcsolva össze.

Pomogáts előadasmódjára jellemző, hogy elsősorban pozitív ismeretanyag közlésére törekszik, nem polemikus hangnemű. Mint könyvének 177 kísérő jegyzete bizonyítja, egészében ismeri és bőségesen kamatoztatja az előtte járó Déry-kritikák eredményeit, s azzal, hogy általános megállapításait a részletekbe menő elemzés próbájának veti alá, már rostál is, kiemeli a számára — és a majdani továbbelemző számára — a használható, rendszerezi a nehezen áttekinthetőt.

Persze, izlésvonzalmaitól a legtárgyilagossabb irodalomtörténész sem szabadulhat, s Pomogáts is érezhetően nagyobb szenvedéllyel — s több mondanivalóval — foglalkozik Déry avantgarde korszakával és késői, „mitikus” műveivel, mint realista pályaszakaszával. Ami gyakorlatilag nem hibáztatható, hiszen éppen e „problémásabb” művek elemzése, részletező értelmezése az előfeltétele a futólag jelzett „Déry-probléma” megközelítésének. A *befejezetlen mondat* irodalomtörténeti jelentőségét azonban, azt hiszem, nem meríti ki az a tény, hogy „elemző és összefoglaló módon mutatta be a harmincas évek magyar társadalmának alapvető osztálykonfliktusait”. Kockázatos — és talán szerénytelen is — Pomogáts erudíciója mellett egy olvasói benyomásra hivatkozni, mégis megemlíteném, hogy a regényindító fejezet „prousti” városleírásának olvastakor bennem nem *Az eltűnt idő* rémlett fel mint rokon és előd, hanem József Attila *Külvárosi éje*. József Attila azzal, hogy lemond a hagyományos leíró vers konkrét és meghatározott nézőpontjáról, fölbontja a leírás reális térviszonyait, s az érzékelhetővel, a valóban láthatóval szemben egy olyan valóságmodellt teremt, amely a valóság törvényeire mutat, s az érzékelés helyett az intellektushoz szól. Ugyanilyen térbontó képet kapunk Déry regényében is a nagyvárosról; ez a kép egyetlen nézőpontról beláthatatlan, s éppúgy egy modellszerű valóságbemutatásra tör, mint a József Attila-vers. De kicsiben rejti ez a leírás a regény egészének írói célját; a korvalóság minden törvényét tartalmazó modellnek a kidolgozását. Úgylehet, éppen ez a modellszerűség a titka annak az újszerű regényszerkezetnek, amelyet Pomogáts „architektonikus” művészetnek nevez, s amelynek funkcióját alig elemzi. S mert ez a modelltremető ábrázolás éppen a konkrét jelenségszféra és az őket meghatározó absztrakt törvények, a „felszín” és a „mély” együttes bemutatását, a jelenségben a törvény érzékeltetését célozza, alapvetően intellektuális fogantatású — a regény gondolati rétege ebből a szempontból érdemelt volna részletesebb figyelmet.

A *befejezetlen mondat* és a József Attila-líra párhuzamát folytatva, a regény fő értékét a visszahódított totalitásban jelölném meg. Ami nem egyszerűen a nagyregényforma felelevenítését jelenti, nemcsak a teljes valóságkép illúzióját nyújtó életgazdagságot, hanem — akárcsak József Attila költészetében — azt is, hogy az írói szemlélet forradalmisága a teljes valóságértelmezés lehetőségét teremti meg, s ezzel együtt a valóságkép érzelmi és intellektuális teljességének a lehetőségét. Ezért szintézisreteremtő, nemcsak formai vonatkozásban, hanem írói szemléletében is.

Árnyaltabb értelmezést érdemelne Déry késői műveinek történetbölcselete is. Az e művekről szóló elemzések a könyv legjobb négy fejezetét alkotják, ennek ellenére — vagy éppen ezért — hat egyszerűsítésnek a Déry történelem- és haladás-felfogását kétely és remény, haladáshit és pesszimizmus pusztaság szembesítésére redukáló felfogás. Ez azonban talán már annak a „Déry-problémának” a körébe vág, amelynek elemzése kívülesik a szerző vállalt feladatán.

Az új Déry-könyv mindenképpen nyereség; az olvasónak is, aki most már eligazító kalauz kíséretében léphet Déry művészetének labirintuskanyargású világába, s a Déry-kritikának is, amely, reméljük, egy teljes pályakép vázlatát és fontos előmunkálatát üdvözölheti Pomogáts Béla munkájában. (*Akadémiai*, 1974.)

LÁNG GUSZTÁV